

Öz, Yusuf (2010), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 360 s., ISBN: 3003562103292

Zeynep Aslan*

Türkçede sözlükbilim, sözlükbilimi, sözlükçülük gibi çeşitli terimlerle karşılanan *leksikografi* Avrupa’da gelişmiş bir uzmanlık alanıdır. Ülkemizde ise sözlükçülük-sözlükbilimi çalışmalarında belli başlı kuramlardan değil, münferit bazı yöntemlerden yararlanılmaktadır.

Leksikografi çalışmalarının bilimsel bir alt yapıya kavuşturulması, konunun etraflıca ele alınıp ortaya çıkan problemlerin tartışılmasına bağlıdır. Bu yolda *Kebikeç*, *Turkish Studies*, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* gibi süreli yayınların sözlük ve sözlükçülüğe yönelik özel sayılar hazırlamak suretiyle söz konusu boşluğu doldurmaya çalıştıkları görülmektedir¹.

Nadir İlhan’ın “Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri” (2007), Emin Eminoglu’nun “Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlük Kaynakçası” (2010) gibi leksikografinin ülkemizdeki gelişimi açısından önem arz eden hacimli çalışmalara Yusuf Öz tarafından bir yenisi eklenmiştir: *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*.

Bu eser Yusuf Öz’ün 1996 yılında tamamladığı doktora tezinin kitap olarak yayımlanmış şeklidir.

Çalışma, *Ön Söz*, *Transkripsiyon Sistemi*, *Diğer Kısaltmalar* ve *Giriş* başlıklarının yanı sıra *Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlüklerin Şekil Özellikleri* (s. 47-76) ve *Sözlüklerin Tanıtımı* (s. 77-336) şeklinde iki ana bölüm ile “*Bibliyografya ve Kısaltmalar*” (s. 337-348) ve “*Dizin*”den (s. 350-360) oluşmaktadır.

19-44. sayfalar arasında yer alan “Giriş” bölümü, sözlükçülük tarihine kısa bir temasın ardından çalışmanın zemininin daha iyi anlaşılmasını sağlaması bakımından önem arz eden üç başlıktan oluşmaktadır:

1. Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları: Arapçada ilk sözlükler, bunların

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, z.aslan@gazi.edu.tr

1 Kebikeç, (1998), “Dosya: Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri”, Sayı:6, Yıl: 3; Kebikeç, (1999), “Dosya: Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri, Sayı: 7, Yıl:4; Turkish Studies, (2009), “Sözlük Özel Sayısı”, Volume 4/4 Summer 2009; Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (2011), “Sözlük Özel Sayısı”, Sayı:4, Yaz 2011, İstanbul.

yazılış amaçları ve Arap sözlükbilimindeki usullerle ilgili bilgiler, alt başlıklar hâlinde verilmiştir. İslamiyet'in Arap sözlükbilimi üzerindeki etkisi ve rolüne değinilmiş, sözlükbiliminde kullanılan usuller eserlerden örneklerle açıklanmıştır.

2. İlk Farsça Sözlükler ve Yazılış Amaçları: Yazarın bu bölümde verdiği bilgilere göre, ilk Farsça sözlükler şairlerin kullandığı kelimelerin anlamlarının açıklanması amacıyla XI. yüzyılda yazılmaya başlanmış ve bu gelenek yaklaşık olarak XVII. yüzyıla kadar tesirini sürdürmüştür. XV. yüzyılda Timurlular aracılığıyla Farsçanın Hindistan'a yayılması ve burada sultanların Farsçayı resmi dil olarak kabul etmeleri, dilin bütün kelimelerini içine alan sözlüklerin hazırlanması ihtiyacını doğurmuş, böylece Farsça sözlükbilimine dair kapsamlı çalışmalar XV. ve XVI. yüzyıllarda Hindistan sahasında başlamıştır. Yazar, bu sözlüklerde sözlükbiliminin sistemleşmiş kurallarının genel olarak uygulandığını belirtmektedir.

Aynı bölümün “Farsça Sözlüklerde Usul” alt başlığında sözlük tertibinde alfabetik sistemden önce kafiye usulünün kullanıldığı, tam alfabetik sistemin ise Avrupa'daki çalışmaların öğrenilinceye dek sistemli bir yöntem olarak uygulanmadığı belirtilmektedir. Bu bölümün son alt başlığı olan “Bazı Önemli Farsça Sözlükler ve Tertip Özellikleri”nde Fars sözlükbilim tarihi açısından önem taşıyan dört eser hakkında bilgiler verilmiştir. Bu sözlükler şunlardır: Mi° yār-i Cemālī ve Miftāh-i Ebū İshākī; Mecma° u'l-Fürs; Ferheng-i Cihān-gīrī; Burhān-ı Kāfī°.

3. Türk Dilinde Sözlük Çalışmaları: Giriş bölümünün son inceleme konusunu oluşturan “Türk Dilinde Sözlük Çalışmaları” başlığı, “İlk Sözlükler, Yazılış Amaçları, Düzen ve İçerikleri” alt başlığını içermektedir. Bu bölümde Türk sözlükbiliminin kurucusu Kaşgarlı Mahmud ve Kaşgarlı'nın kullandığı yöntemden bahsedilmekle birlikte, Mukaddimetü'l-Edeb başta olmak üzere belli başlı Türk dili sözlükleri hakkında özet bilgiler verilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi “Giriş” yazısı numaralandırılmış üç alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünü teşkil eden “Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça Sözlüklerin Şekil Özellikleri” adını taşıyan bölümün ilk alt başlığı “4” rakamıyla numaralandırılmıştır ki bu yöntem, çalışmanın bütününde de görülmektedir. Çalışmada her bölümün alt başlığı, bir önceki bölümün kaldığı sayıdan devam eder şekilde numaralandırılmış, böylece çalışmadaki konu bütünlüğüne numaralandırma düzeniyle dikkat çekilmiştir. Ancak bu durumun kimi zaman genel başlıkla özel başlıklar arasında anlam karmaşasına dönüştüğü görülmektedir. Söz gelimi *Manzum Sözlükler* “4.2.1”; *Mensur Sözlükler* ise “4.3” olarak numaralandırılmıştır. Buna bağlı olarak “4.3” başlığının alt başlıklarında da karışıklık olduğu göze çarpmaktadır: “4.3”ün alt başlığı olan “4.3.1. Tertip Özellikleri”, “Alfabetik Sözlükler” ve “Konu Sözlükleri” olmak üzere ikiye

ayrıldığı için bu alt başlıkların “4.3.1.1” ve “4.3.1.2” olarak numaralandırılması beklenirdi, fakat çalışmada bu başlıklar “4.3.2. Alfabetik Sözlükler” ve “4.3.3. Konu Sözlükleri” olarak numaralandırılmıştır ki aslında bunlar “Tertip Özellikleri”nin ayrıntılarını oluşturan bölümlerdir.

Birinci bölüm “4. Farsça-Türkçe Sözlük Yazımı” ve “5. Farsça-Türkçe Sözlüklerin İçerik Özellikleri” şeklinde iki ana başlıktan oluşmaktadır.

“Farsça-Türkçe Sözlük Yazımı” başlığı altında ilk Farsça-Türkçe sözlükler ve yazılış amaçları, bu sözlüklerin şekil özellikleri gibi konular ayrı ayrı alt başlıklarla ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yazarın verdiği bilgiye göre Farsça-Türkçe sözlükler Farsçanın, Türkçe-Farsça sözlükler ise Türkçenin öğretilmesi amacıyla yazılmıştır, bu durum sözlüklerin giriş bölümlerinde belirtilmektedir. Farsça-Türkçe sözlüklerin şekil özellikleri genel olarak manzum veya mensur oluşlarına göre ikiye ayrılmaktadır.

Yazar, manzum sözlüklerin ilk kez Arap dilciler tarafından XI. yüzyılda yazıldığını ifade etmiş ve bu sözlüklerin yazılış amaçları için şu bilgileri vermiştir: “... *Yabancı dilde metin okuma aşamasına gelme süresini kısaltmak, sözcük ezberini ve dil öğrenimini kolaylaştırmak gibi amaçlarla kaleme alınmış olan bu sözlükler dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur.*” (s.52-53).

Anadolu sahasında yazılmış Farsça-Türkçe 33 manzum sözlük tespit ettiğini söyleyen yazar, manzum sözlüklerin telif tarihlerini ve müelliflerini şu şekilde listelemiştir: “Yazma Hâlde Olan Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler” (12 tane), “Eski Harflerle Basılmış Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler” (4 tane), “Yazma Hâlde Olan Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler” (14 tane) ve “Eski Harflerle Basılmış Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler” (3 tane).

Yazara göre Anadolu sahasında yazılmış ilk mensur Farsça-Türkçe sözlükler, XIV. yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın ilk yıllarında kaleme alınmıştır. Bu ilk sözlükler hakkında bilgiler veren yazar, sözlüklerin düzenlenmesinde kullanılan usullerden de bahsetmiştir. Mensur sözlükler, tertip özelliklerine göre alfabetik olarak düzenlenebilir veya anlamı esas alan konu sözlükleri olarak hazırlanabilir. Yazar bu sözlükler hakkında da tanıtıcı bilgiler vermektedir.

“Farsça-Türkçe Sözlüklerin İçerik Özellikleri” bölümü; “Eğitim ve Öğretim Amaçlı Sözlükler”, “Genel Sözlükler”, “Eser Sözlükleri” (Mevlâna’nın ‘Mesnevi’si, Sadi-i Şirazi’nin ‘Bostan ve Gülistan’ı vb.), “Alan Sözlükleri” (tıp, inşa, terim, deyim sözlükleri vb.) ve “Farklı Amaçlarla Yazılmış Sözlükler”, “Çeviri Yoluyla Hazırlanmış Sözlükler”, “Seçme, Özetleme ve Düzenleme Yoluyla Hazırlanmış Sözlükler”, “Metin Sözlükleri” şeklinde çeşitli alt başlıklar içermektedir.

Çalışmanın ikinci ve asıl bölümü olan “Sözlüklerin Tanıtımı” 79.

sayfadan başlayıp 336. sayfaya kadar devam etmektedir. Çalışmanın en uzun bölümünü teşkil eden ikinci bölümde yazar, sözlükleri yazıldıkları sahalara göre tasnif etmiş ve telif tarihlerine göre sıralamak suretiyle tanıtmıştır. Yazar bu tanıtılarda eserin özgün adı, bilinen kısa adı, tarihi kaynaklarda ne şekilde geçtiği, nüshaları, tertip düzeni gibi bilgilere yer vermiştir. Bu bölümde eserin sözlükçülük tarihindeki yeri (ilk oluşu, yeni bir akım başlatması gibi) hakkındaki bilgilere de ulaşmak mümkündür.

Sözlüklerin tasnifinde yazıldıkları sahalara esas alınmıştır. Buna göre sözlükler, beş grup hâlinde incelenmiştir. En hacimli bölüm olan “Anadolu Sahası” başlığı altında 123 eser tanıtılmıştır. “Yeni Harfli Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlükler” başlığı altında 2 eser tanıtılmış, 22 eserin de künyeleri verilmiştir. “Diğer Sahalarda Yazılmış Sözlükler” ise kalan dört grubu ihtiva etmektedir: “Kıpçak Sahası”nda yalnızca Codex Cumanicus tanıtılmış; “İran ve Azerbaycan Sahası”nda 11 eser tanıtılmış, 18 eserin de künyeleri verilmiş; “Hindistan Sahası”na ait 32 eser tanıtılmış ve son olarak “İdil-Ural Sahası”na ait bir eser tanıtılmış, 3 eserin de künyeleri verilmiştir.

Bu bölümde yine başlıklandırmalarla ilgili teknik bir kusur göze çarpmaktadır. Söz gelimi “6. *Anadolu Sahası*” başlığı altında 123 eser tanıtan yazar, aynı sahaya ait 24 sözlüğü “7. *Yeni Harfli Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlükler*” başlığı altında vermiştir. Hâlbuki bu bölümün “6.1” şeklinde verilmesi çalışmanın bütünlüğü açısından daha yerinde bir uygulama olabilirdi.

“Sözlüklerin Tanıtımı”ndan sonra gelen “*Bibliyografya ve Kısaltmalar*” bölümünde yararlanılan kaynaklar ve çalışmada kullanılan kısaltmaların açıklanmalarına yer verilmiştir.

Çalışmada geçen önemli kavram, eser ve şahıs adlarının “Dizin” bölümünde yer alması, eserden faydalanmak isteyenlere büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Yazar, çalışmada 170 sözlüğü ayrıntılı bir şekilde tanıtmış, 43 sözlüğün de sadece künyelerini vermiştir. Böylece çalışmada 213 eserin ortaya konulduğu görülmektedir. Yusuf Öz, bu çalışmayla yüzyıllarca yakın ilişkiler içerisinde olduğumuz Farslarla dil etkileşimlerinin boyutlarını gözler önüne sermiş ve dikkatleri Türk leksikografi tarihine çok yönlü bakmak gerektiği konusuna çekmiştir. Bu bakımdan çalışma, alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Yusuf Öz’ün hazırladığı “Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler” adlı eser, Farsça üzerinde çalışan ya da bu alana ilgisi olan, Osmanlı Türkçesi ve özellikle bu alanın klasik edebiyat eserleri üzerinde çalışan akademisyen ve öğrencilerin yararlanacağı bir kaynaktır. Eser, Osmanlı Türkçesi veya Farsça çalışanların yanı sıra sözlükbilimi veya sözlükbilimi tarihiyle ilgilenenlerin de mutlaka yararlanması gereken bir kaynak olarak dikkat çekmektedir.